

Amit minden közgazdaságot tanulónak tudnia kell

John Komlos: A valójában létező gazdaság és az emberarcú kapitalizmus alapjai. Fordította: Máté Katalin. Pallas Athéné Könyvkiadó, Budapest, 2021, 434 o.

John Komlos magyar származású amerikai gazdaságtörténész. Két doktori fokkal rendelkezik (történelemből és közgazdaságtanból), korábban a Nobel-díjas Robert Fogel tanítványa volt. Jelenleg a Münchener Egyetem emeritus professzora, de korábban olyan neves egyetemeken is oktatott, mint a Harvard, a Duke vagy a Bécsi Egyetem. Nevéhez köthető a 2003-ban alapított Economics & Human Biology című folyóirat, valamint az „antropometrikus történetírás” irányzata is. Több publikációjában is kifejtette és hangsúlyozta azt a gondolatot, amely szerint a konvencionális közgazdasági elméleteknek számos korlátjuk van. A szerző egyike azoknak, akik előtérbe helyezik a humanista, emberközpontú közgazdaságtant. Most magyarul is megjelent könyvének fontos mondanivalója az, hogy az egyetemeken oktatott közgazdaságtani kurzusok nem alakítanak ki megfelelő képet a világban zajló valódi gazdasági folyamatokról.

A könyv célja nem kevesebb, mint hogy megértesse a mai gazdaság természetét úgy, ahogyan az valójában létezik. A szerző arra is rámutat, hogy mennyire megtévesztő, ha a valóságot a tökéletesen versenyző modell kritikátlan alkalmazásával akarjuk magyarázni. Felhívja az olvasó figyelmét, hogy a gazdasági folyamatok értékelésénél miként kellene figyelembe venni számos tényezőt, így az aszimmetrikus információt, az előítéleteket, a jólét és a hatalom egyenlőtlen elosztását vagy éppen a kereslet manipulálására visszavezethető hatékonyságvesztést.

Komlos szerint az akadémiai oktatásban hosszabb távon biztosítani kell a diszciplína empirikus megalapozottságát, és érveket kell szolgáltatni annak bizonyítására, hogy a *mainstream* közgazdaságtan mechanikus alkalmazásával időnként félrevezető eredményre jutunk. A hallgatók figyelmét fel kell hívni arra, hogy a közgazdasági irodalomban léteznek olyan alternatívnek nevezett elméletek, amelyek vitatják a dogmává merevedett tankönyvi axiómák egy részét, sőt az általánosan elfogadott alapelvektől eltérő megközelítéseket alkalmaznak.

A közgazdaságtan alternatív szemléleteivel kétségkívül sokat foglalkoztak, számos Nobel-émlékdíjas közgazdász munkásságát említhetnénk példaként: Herbert Simon

* Foundation of Real-World Economics. What Every Economics Student Needs to Know. Routledge, New York, 2019, 297 o.

DOI: <http://dx.doi.org/10.18414/KSZ.2021.3.332>

(1978), Amartya Sen (1998), George Akerlof (2001), Michael Spence (2001), Joseph Stiglitz (2001), Daniel Kahneman (2002), Robert Shiller (2013) vagy Richard Thaler (2017).¹ Ezek a neves tudósok (és rajtuk kívül sokan mások) régóta megkérdőjelezzik az uralkodó közgazdasági elméletek egyes állításait, olykor évszázados alapvetéseit. Bár munkásságuk sem az elméleti, sem a gyakorlati közgazdászok körében nem ismeretlen, a könyv szerzője szerint az a legnagyobb probléma, hogy ezek a megközelítések továbbra sem kapnak helyet az egyetemi közgazdasági kurzusok alapvető tankönyveiben, amelyek révén hallgatók milliói ismerkedhetnek meg a közgazdaságtan alapjaival. Munkáját a szerző elsősorban közgazdászhallgatóknak szánja, de a diszciplínát oktatók is profitálhatnak belőle, hiszen elsősorban ők azok, akik rámutathatnak a főáramú elméletek hiányosságaira és az alternatív megközelítésekben rejlő új lehetőségekre.

A mű 15 fejezeten keresztül tárgyalja a hagyományos közgazdaságtan buktaóit. A szerző a bevezetés után nyolc fejezetet szentel az alapvető mikroökonómiai összefüggéseknek, hármat a makroökonómiai alapvetéseknek és egyet a nemzetközi kereskedelemnek. Minden fejezetben számos oldalról megközelítve és közérthetően mutatja be az alapvető elméletek gyengeségeit – felsorakoztatva gyakorlati példákat, esettanulmányokat és adatokat. Az utolsó előtti fejezet külön foglalkozik a 2008-as pénzügyi-gazdasági válsággal, amely Komlos szerint bizonyíték arra, hogy a hagyományos közgazdasági elméletek kizárólag a tankönyvek lapjain működnek. Az utolsó fejezetben a szerző – zárógondolatai és következtetései bemutatása mellett – tömören szemlélteti az Egyesült Államok gazdaságának jelenlegi helyzetét. Adatokkal igazolja, hogy a stagnáló vagy csökkenő munkabér, a munkanélküliség és a társadalmi egyenlőtlenség valódi problémák. Az amerikai gazdaság új jellemzője pedig az erőtlenséggel GDP-növekedés és a termelékenység lassuló növekedése lett.

A recenzens a terjedelmi korlátok miatt nem vállalkozik arra, hogy minden egyes fejezetről átfogó képet adjon. Megelégszik azzal, hogy kiemelve a szerzőnek azt a néhány fontos gondolatát, amely vezérfonalként vonul végig az egész kötetben, és leginkább jellemzi Komlos világról alkotott álláspontját.

ÉLET AZ ELEFÁNTCSONTTORONYBAN • Számos jel utal arra, hogy a közgazdaságtan „bezárkózik” a saját maga által alkotott elméleti rendszerbe, és sokszor nem vesz tudomást más diszciplínákról. Kétségtelen, hogy a közgazdaságtan társadalom- és nem természettudomány, ugyanakkor ez nem jelenti azt, hogy figyelmen kívül hagyhatná más tudományágak (elsősorban a pszichológia, a filozófia, a szociológia és a politikatudomány) eredményeit. Tudomásul kell venni, hogy a közgazdaságtan kategóriáit és törvényeit nem lehet kontrollált kísérletekkel igazolni, ezen még a matematikai modellek sem segítenek. Ugyanis a közgazdaságtan alapvetően az emberek viselkedésén és motivációin alapul. Annak ellenére, hogy mára nagyon népszerűvé vált a kísérleti és a gazdaság szereplőinek viselkedését tanulmányozó kutatási irányzat, megállapításait nem integrálja a *mainstream*, mivel az előbbi eredményei gyakran ellentmondanak a hagyományos közgazdaságtan alapfeltételének, a gazdasági szereplők állítólagos racionális viselkedésének. A szerző az elefántcsonttoronyban alkotott

¹ A zárójelben a Nobel-emlékdíj odaítélésének éve szerepel.

elméletek helyett az empirikus bizonyítékok pótlásának szükségességét hangsúlyozza, amelyek a helyes gazdasági analízisek alapjául szolgálhatnak.

TÜLMATEMATIZÁLÁS • Az előző gondolatmenettel összefüggésben sokszor éri a közgazdaságtant az a kritika, hogy modelljei túlságosan matematizáltak. Ennek minden bizonnyal az az oka, hogy a közgazdaságtan önmagát „kemény” és nem „puha” tudományként definiálja. A szerző szerint a kvantitatív módszerek mellett olyan közgazdaságtanra is szükség van, amely mérsékli a matematikai modellek túlzott használatát és a diszciplína deduktív logikától való függését. Ha ugyanis valaki a matematikai modellekre túlságosan nagy súlyt helyez, akkor könnyen eliminálhatja azokat a tényezőket, amelyek egyáltalán nem vagy csak nehezen formalizálhatók. Végeredményben abba a hibába eshet, hogy a világról túlzottan mechanikus képet alkot.

LEEGYSZERŰSÍTÉS • A közgazdaságtan absztrakciókat alkalmaz, és ezzel gyakran fantáziavilágot teremt. A túlságosan leegyszerűsített modellek képtelenek megragadni a gazdaság komplexitását, amely csak több ezer változóval és milliányi egymással interakcióban lévő komponenssel írható le. A szerző hasonlatával élve, a *mainstream* közgazdaságtan modelljei olyan kezdetlegesek, mintha a molekuláris mozgást nem a kvantummechanika, hanem Newton törvényei alapján szeretnénk leírni. A probléma abban rejlik, hogy sok esetben a valóság és a modell közötti különbség nem kap megfelelő hangsúlyt. Ha pedig túlságosan leegyszerűsített modelleket alkalmazunk a tényleges gazdasági körülményekre, akkor félrevezető eredményre juthatunk.

EMBERKÖZPONTÚ KÖZGAZDASÁGTAN • A szerző kemény kritikával illeti a főáramú közgazdaságtant, amiért az olyan gazdaságot dicsér, amelyben az emberek jelentős része nem érzi jól magát. A ma uralkodó közgazdasági elmélet (a kutatások és empirikus vizsgálatok ellenére is) hibásan állítja azt, hogy a gazdasági növekedés egyet jelent az életszínvonal emelkedésével. A fejlett gazdasági rendszerek esetén nem a növekedést kell elsődleges célként meghatározni, hanem az erőforrások hatékony elosztását. Mivel azonban már a kezdeteknél is véletlenszerű az allokáció, a lehetőségek egyenlősége nem biztosítható. Az emberközpontú közgazdaságtan felismeri, hogy a fogyasztáson és a termelésen túl is léteznek fontos dolgok. A fejlődést az étellel való elégedettség és nem a bevétel növelésében kell keresni. Az emberi tényezőre kell a legnagyobb hangsúlyt fektetni, nem a bruttó nemzeti termék elvont fogalmára.

A SZABADPIAC ACHILLES-SARKAI • A szabadpiac (lévén, hogy emberi találmány), gyakran diszfunkcionálisan működik, és ezért nem érdemli meg azt a vakhitet és idealizálást, ami gyakran körülveszi. Kétségtelen, hogy az ipari forradalom óta a piacok hatalmas fejlődést generáltak. Ugyanakkor az emberi lét szempontjából lényeges és fontos tényezőkben nem sikerült látványos fejlődést elérni. Ha az Egyesült Államokat Európával hasonlítjuk össze, az előbbi szinte minden társadalmi indikátor (például egészség, boldogság, biztonság, oktatás, társadalmi mobilitás, gyermekjólét vagy emberi fejlődés) terén rosszabb eredményt mutat fel. A különbségből fakadó társadalmi problémák egyértelműen a gazdasági rendszerben gyökereznek. Példaként említhetjük, hogy az Egyesült Államok az egyetlen olyan gazdag nemzet, ahol – a rendkívül fejlett egészségügy ellenére – napjainkban a halálozási ráta növekedését tapasztaljuk. A piacnak vannak Achilles-sarkai, amelyek a gazdaságban megtalálhatók, de a képzeletbeli modellekben nem. Komlos szerint fontosak a kormányzati

beavatkozások, hiszen csak a kormányzat képes a nagymértékű egyenlőtlenségek megakadályozására (vagy legalább csökkentésére).

A FOGYASZTÓI SZUVERENITÁS NEM LÉTEZIK • A közgazdasági elméletek egyik alapvető doktrínája, hogy a fogyasztók önállóak, ők diktálják, hogy mit termeljenek a vállalatok. Tehát az ízlés és a preferencia a fogyasztó szuverén döntése, amit sokan ezért exogén tényezőnek neveznek. Komlos rámutat arra, hogy ez hibás feltételezés, hiszen a szükségletek legtöbbször nem öngeneráló folyamatok eredményei. Éppen ellenkezőleg: ezeket a szükségleteket elsősorban a gazdasági rendszer befolyásolja. A konvencionális közgazdaságtan a fogyasztói döntések folyamatából teljesen kihagyja a szocializáció lényeges folyamatát, amelynek során asszimilálódunk a körülöttünk lévő domináns kultúrához, és átvesszük a mintákat az ízlésről, értékekről, valamint a fogyasztói szokásokról. Már Sigmund Freud is hangsúlyozta, hogy a döntéseinket nem mindig a racionalitás és a logika törvényei alapján hozzuk meg, hanem tudat alatti tényezők is erősen befolyásolnak minket. Ezeket a felfedezéseket a hagyományos közgazdaságtan nem veszi figyelembe, hiszen alapjaiban rengetnék meg a racionalitás feltételezését. Világos, hogy ízlésünk és preferenciarendszerünk már születésünktől kezdve a gazdaság része, vele együtt fejlődik, így végeredményben ezek inkább belső (endogén) tényezők a gazdasági rendszer számára.

A *homo oeconomicus* kihalt – állítja a szerző. Persze felmerül a kérdés, hogy létezett-e egyáltalán ez a közgazdasági szempontból teljesen racionális lény, avagy inkább a kezdetektől fogva csak absztrakció volt. (Amartya Sen már régen elutasította a *homo oeconomicus* modelljét.) A haszonmaximalizáló primitív modellek azt a téves nézetet sugallják, hogy ezek az egyszerű döntési modellek általánosíthatók és minden gazdasági döntésnél alkalmazhatók. Holott világos, hogy a jelzálogalapú értékpapírokba történő befektetés egyáltalán nem olyan tevékenység, mint a gabonapelyhek megvásárlása. Sokszor nincs elég idő arra, hogy gondosan mérlegeljünk, meghatározzuk a releváns és fontos információkat. Valójában képtelenek vagyunk optimális döntést hozni.

KORLÁTOZOTT RACIONALITÁS ÉS IRRACIONÁLIS DÖNTÉSEK • A közgazdasági Nobel-díjas Simon Herbert rámutatott arra, hogy az emberek a problémákra sokszor nem az optimális, hanem inkább a kielégítő megoldást keresik. Ennek az oka nagyon egyszerű: a körülöttünk lévő világ bonyolult, és a racionalitásnak határai vannak. A közgazdaságtan-tankönyvek azonban továbbra is mellőzik a nézeteit, holott széles körben ismert, hogy a korlátozott racionalitás releváns tényező. Amikor a fogyasztók fontos döntéseket hoznak, ritkán áll rendelkezésükre minden lényeges információ a lehetséges alternatívákról, mivel ezeknek az előállítására és feldolgozására hosszadalmas, pénzt, türelmet és kitartást igénylő folyamat, amely magas tranzakciós költségekkel jár. A gyakorlatban sokszor lehetetlen a döntés optimalizálása, amikor olyan komplex és sokoldalú termékekkel találkozunk, mint például az egészségbiztosítás vagy a jelzálog. Éppen ezért az intuíció is kiemelkedő szerepet játszik a döntéseinkben, amely sokszor felülkerekedik a logika szabályain. Természetesen így azzal is szembesülnünk kell, hogy sok döntésünk irracionális lesz. Az életben előforduló döntési helyzetek abban különböznek a vizsgakérdésektől, hogy az utóbbiakhoz biztosan léteznek jó megoldások, amelyek az előbbiekről nem feltétlenül mondhatók el.

Komlos könyvének fő mondanivalóját abban összegezhetjük, hogy a közgazdaságtan diszciplináját meg kell újítani. A reform az empirikus adatok összegyűjtésével és vizsgálatával kezdődjék, ne pedig az egyetemi katedrákon levezetett deduktív teóriákkal. A könyv ebben nyújt segítséget, mert közérthetően vázolja a tényleges és a képzelt piacok közötti lényeges különbségeket. Empirikus elemzésekkel mutatja be a tényleges gazdasági és társadalmi hatásokat, felülkerekedve a láthatatlan kézről zengett tankönyvi ódákra. Komlos is fontosnak tartja, hogy megfelelő szabályozó eszközök és átláthatóság nélkül a piacok veszélyessé, instabillá és kaotikussá válhatnak, és ez különösen igaz a mai globalizált világban. A könyv célja, hogy kritikus keretrendszerrel nyújtson, amelynek segítségével a hallgatók megismerhetik a gazdaság működését. A szerző reméli, hogy a kötet hozzájárul a diszciplína paradigmaváltásához és az általa „emberarcú kapitalizmusnak” nevezett irányzat megteremtéséhez.

Honvári Patrícia

Honvári Patrícia egyetemi adjunktus, Budapesti Gazdasági Egyetem, a Közgazdaság- és Regionális Tudományi Kutatóközpont tudományos munkatársa (e-mail: honvari.patricia@uni-bge.hu).